

ENVER YAŞAR BOSTANCI VE BÜYÜME ARAŞTIRMALARINA KATKILARI

*İzzet DUYAR**

Türkiye'de yaklaşık 70 yıllık geçmişe sahip olan antropoloji biliminin ikinci kuşağını temsil eden Enver Yaşar Bostancı, Mayıs 1995'te aramızdan ayrıldı. 1949 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden mezun olan Enver Y. Bostancı, kısa bir süre Kastamonu Müzesi'nde araştırmacı olarak çalıştıktan sonra, 1950 yılında, bitirdiği bölüme asistan olarak girmiş ve emekli olduğu 1990 yılına kadar bu kurumda aralıksız 40 yıl görev yapmıştır. Antropoloji alanında pek çok çalışmaya imza atan ve bu bilim dalının ülkemizdeki gelişmesine önemli katkıları olan Bostancı öldüğünde 72 yaşındaydı.

Bilimsel araştırmaları ve kişileri ait oldukları dönemin koşullarından soyutlayarak ele almak mümkün değildir. Bu nedenle, Bostancı'nın çalışmalarına ve büyüme alanındaki katkılarına geçmeden önce, antropolojinin ülkemizdeki tarihi gelişimine kısaca göz atmak ve o dönemin genel portresini çıkarmak yararlı olacaktır. Ülkemizde antropolojinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, (Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi'nin kuruluş yılı olan) 1925'ten yaklaşık 1950 yılına dek geçen süreyi birinci dönem olarak tanımlamak mümkündür. Bu dönemin dikkat çeken özelliklerinden birisi, ilk kuşak uzmanlarının antropoloji formasyonlarını yurt dışında almış olmalarıdır. Şevket Aziz Kansu, Muzaffer Süleyman Şenyürek ve Seniha Tunakan bunlara örnek olarak verilebilir.

Antropoloji biliminin Türkiye'deki gelişiminde ikinci dönem, yaklaşık 1950-1980 arası kapsar. İkinci dönemi birinciden ayıran en önemli fark, bu konuda çalışan uzmanların çoğunun -ilk dönemin aksine- ülkemizde yetişmiş olmalarıdır. İlk kuşak tarafından yetiştirilen bu elemanlar arasında İ. Kılıç Kökten, Enver Y. Bostancı ve Refakat Çiner'i sayabiliriz.

Dokuz yüz ellili yılların başlarında ilk bilimsel ürünlerini vermeye başlayan Bostancı'nın çalışmalarını ve ilgi alanını iki ana evrede toplama-

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye, ANKARA

mak mümkündür. Bostancı, akademik yaşamının ilk yıllarında daha çok "fiziksel büyüme" üzerine eğilmiştir. Bu konuyu aynı zamanda doktora tezi olarak seçmiş ve daha sonraki yıllarda da zaman zaman farklı bakış açılarıyla büyüme konusunu işlemeye devam etmiştir. 1950'li yılların sonlarına doğru -Muzaffer Şenyürek'in de etkisiyle- Anadolu'da insan evrimi konusuna yönelen Bostancı, 1950'lerin sonuna değin çalışmalarını her iki alanda da sürdürmüştür. Ancak sonraki yıllarda ağırlığı büyük ölçüde ikinci alana, yani Anadolu'da insan evrimi ve tarih öncesi kültürler konusuna kaydırdığına tanık olmaktadır.

Bu kısa yazıda, Enver Y. Bostancı'nın ürünlerini verdiği ilk alana, yani fiziksel büyüme ve gelişme konusuna ağırlık verilerek, onun bu alandaki katkıları ele alınmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de Büyüme Araştırmalarının İlk Dönemi

Türkiye'de ilk büyüme çalışması Nafi Atuf Kansu (1917) tarafından Bursa'da yaşayan okul çocukları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki ikinci araştırma Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi tarafından İstanbul'daki Türk, Rum, Ermeni ve Musevi çocuklarının büyümesini karşılaştırmak amacıyla yapılmıştır (Nureddin ve ark. 1926 a, b). Yine aynı merkez tarafından 1930'ların sonlarına doğru bir dizi büyüme araştırması gerçekleştirilmiştir (Gökşül 1939; Çınar 1939; Kınay 1939; Kökten 1939). Sözü edilen bu araştırmalar çoğunlukla biyolojik bir fenomen olarak büyüme olgusunu anlama ve tanımlama eksenine oturmaktaydı. Boyut ve ağırlığın yaşla birlikte aldığı değerler, vücut oranlarının ne yönde değiştiği, bedensel gelişmenin toplumlar arasında gösterdiği farklılıklar bu dönemde ele alınan belli başlı konulardı.

Sözü edilen çalışmalar, o dönem çocuklarının büyüme örüntüsü hakkında fikir vermekle birlikte metodolojik açıdan önemli eksiklikleri de içermekteydi. Bu eksiklikler arasında göze ilk çarpanı, ölçülerin alındığı grupların sosyoekonomik ve demografik özelliklerinin ele alınmaması ve araştırmaya konu olan bireylerin yaşam koşullarına ilişkin verilerin bulunmamasıdır. Buna ek olarak, çoğu çalışmada ölçülen birey sayısının son derece kısıtlı olması, elde edilen verilerin kullanılmasını ve büyüme sürecine ilişkin genel geçer yargılara ulaşılmasını güçleştirmektedir.

Yetersizlikler arasında sayılabilecek diğer bir konu da verilerin istatistiksel açıdan yeterince işlenmemesidir. Örneğin hemen hiçbir çalışmada standart sapma, standart hata ve dağılımın niteliğine ilişkin bilgilerin yer almadığı görülür. Bu durum, elde edilen bulguların istatistiksel açıdan yorumlanmasını güçleştirerek, verilerin, gerek o dönemde gerekse sonraki yıllarda farklı amaçlarla kullanımını da büyük ölçüde engellemiştir. O yıllara ilişkin verilerin sonraki dönemlerde kullanımını etkileyen diğer bir

etmen de bazı araştırmalarda (örneğin Nureddin ve ark. 1926 a, b) cinsiyet ayrımına gidilmemiş olmasıdır. Halbuki büyümenin, cinsiyetler arasında belirgin farklılıklar gösterdiği, bu nedenle ayrı değerlendirilmesi gerektiği daha 19. yüzyılın ilk yarısında anlaşılmıştı. Örneğin Quetelet'in 1835 yılında yayınlanan ünlü yapıtı *Sur l'Homme*'da erkek ve kız çocuklarının ayrı kategoriler halinde ele alındığı görülür (Thompson 1952).

Bu dönemin çalışmalarının genel karakteristiğinin "büyüme sürecinin tanımlanması" olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çocuk sağlığı ile ilgilenen uzmanların büyüme değerlendirmek amacıyla yaptıkları uygulamaya dönük araştırmalar da vardı. İkinci kümede yer alan araştırmalara Alantar (1939), Tümay (1939) Yalım (1940) Eckstein ve Eppenstein (1947)'in çalışmaları örnek olarak verilebilir. Bu araştırmalar, hastane ya da belli bir sağlık kuruluşuna başvuran çocuklardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Söz konusu incelemelerde her ne kadar normal çocukların ölçümlerine başvurulduğu belirtilmekte ise de, sonraki yıllarda bu verilerin "normal" büyüme tanımlamada ve çocuk gelişimini değerlendirmede kullanılmalarının konunun uzmanlarıca sakıncalı bulunduğu görülmektedir. Sosyal ve ark. (1960:182)'nin bu konudaki saptamaları geçerliliğini hâlâ korumaktadır: "... poliklinik materyali 'normal' değerlerin elde edilmesi için tam bir baz olamaz. Zira ücretsiz polikliniğe başvuran hasta, a priori bir hükümle dahi, sosyal, kültürel ve ekonomik bir darlık durumundadır."

Yukarıda sözü edilen her iki kümede yer alan araştırmalarda antropometrik değişkenlerin tanımlanmaması ve ölçümlerin hangi aletlerle alındığının belirtilmemesi diğer bir metodolojik eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Antropometrik araştırmalarda ölçünün hangi anatomik noktalardan ve nasıl alındığı önemli bir konudur. Çünkü, ölçülerin, farklı noktalardan alındığında değişik sonuçlar verdiği bilinmektedir. Öte yandan, ölçümü yapan kişinin konumu ve deneğin duruşunun da ayrıntılı olarak tanımlanması gerekir. Değişik araştırmalardan elde edilen verilerin karşılaştırılması ancak bu koşul sağlandıktan sonra mümkün olabilmektedir.

Bostancı'nın Büyüme Çalışmaları

Yukarıda da özetlendiği gibi, Türkiye'de 1917-1950 arasında gerçekleştirilen büyüme araştırmaları, gerek metodolojik açıdan gerekse verilerin analizi açısından o dönemin uluslararası bilimsel düzeyinin altındadır. İşte Bostancı'nın yaptığı büyüme çalışmaları ülkemizde bu alanda önemli bir sıçramaya işaret eder. O yıllarda, büyüme üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Bostancı'nın araştırmalarının uluslararası bilimsel düzeye yaklaştığı ve yer yer bu düzeyi yakaladığı rahatlıkla söylenebilir. Bu nedenle sözü edilen araştırmaların üzerinde ayrıntılı olarak durulmasında yarar vardır.

Enver Y. Bostancı, "Türk Okul Çocuklarında Beden Gelişimi Üzerine Bir Araştırma" başlığını taşıyan doktora tezine 1950'de başlayarak alan araştırmasını aynı yılın Mart, Nisan ve Mayıs aylarında tamamlar. 1954 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne sunulan bu çalışma 9-16 yaşlarına kapsamakta ve ergenlik çağındaki okul çocuklarının fiziksel büyümelerini konu edinmektedir (Bostancı 1954). Yazar, tezinde ele aldığı konuları 1954 yılından itibaren *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde dört makale halinde yayımlamıştır (Bostancı 1954, 1955, 1956, 1957). Dizi makalelerin ilkinde boy büyümesi, ikincisinde oturma (büst) yüksekliği, alt taraf uzunluğu ve ayak büyümesi; üçüncüsünde kol, üst kol, ön kol ve el büyümesi ele alınmıştır. Son makalede ise bedenin genişlemesine büyümesi ve oranlarının değişmesi konu edinilmiştir. Bostancı, böylece toplam 35 antropometrik değişkeni inceleyerek o döneme dek ülkemizde yapılan büyüme çalışmalarının en "nitelikli"sine imza atmıştır.

Bostancı'nın büyüme araştırmalarına olan katkılarını iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, büyüme sırasında oluşan bedensel değişimleri "bütüncül" bir yaklaşımla ele almış olmasıdır. Kendisinden önce gerçekleştirilen büyüme çalışmalarına göz atıldığında, "boy ve ağırlık merkezli" bir yaklaşımın varlığından söz edilebilir. Diğer bir anlatımla, özellikle tıp kökenli uzmanların incelemelerinde boy ve ağırlık dışındaki değişkenlerin büyüme süreci esnasında geçirmiş oldukları değişimlere çok az değinilmiştir. Bostancı'nın araştırmalarında ise bu yaklaşımın değiştiği gözlenir; vücuttan genişlemesine büyümesi, üyelerin gelişimi ve oransal değişimlerine en az boy ve ağırlık kadar önem verilmiştir. İşte "bütüncül" yaklaşımla anlatılmak istenen budur. Bostancı, büyümeyi yalnızca boyutsal yönüyle değil aynı zamanda oransal değişimi açısından da ele alarak, allometrik büyüme için döneminin en güvenilir verilerini ortaya koymuştur. Bu konudaki bazı saptamaları özellikle vurgulanmalıdır: "Ekstremitelerin ayrı ayrı tetkiki ile kolda önce el, sonra ön kol ve nihayet üst kolun, alt tarafta da dışarıdan merkeze doğru önce ayak, sonra alt bacak ve nihayet sol üst bacağın kahil ölçülerine ulaştığını anlıyoruz" (Bostancı 1956: 149).

Ülkemizde büyüme araştırmaları tarihinde Bostancı'yı bir dönüm noktası olarak ele almamız için ikinci neden, büyüme alanında istatistiğin kullanımının yetkin örneklerini sergilemesidir. O döneme dek yapılan araştırmalarda aritmetik ortalama dışında istatistik değerlendirme yapılmazken, ilk olarak onun yazılarında standart sapma, standart hata ve değişim (varyasyon) katsayısı gibi temel betimsel istatistiksel hesaplamalarla karşılaşmaktayız. Bunun yanı sıra, dağılımın niteliğine ve değişkenler arasındaki korelasyonlara ilişkin bazı değerlendirmelerin de yapıldığını görmekteyiz. Bu değerlendirmeler onu bazı ilginç bulgulara ulaştırmıştır: "Boylu-kol arasındaki korelasyonlar, kolla-büst arasındaki korelasyonlardan daha yüksektir. Bunun sebebi, kol büyümesinin, büst büyüme tar-

zından ziyade, alt taraf büyümesi ile sıkı münasebet halinde olmalıdır" (Bostancı 1956: 144).

Büyüme araştırmalarında değişkenlerin dağılım özellikleri son yıllarda giderek önem kazanmaktadır. Örneğin, büyüme standartlarının oluşturulması sırasında ileri derecede çarpıklık (*skewness*) ve basıklık (*kurtosis*) gösteren dağılımlara olağan (Gauss) dağılıma dönüştürülmesi yoluna gidilmektedir (Duyar 1992). Bostancı'nın daha o yıllarda bu tür bilgileri vermesi onun çalışmalarının rafineliliği hakkında önemli ipuçları verir.

Bostancı'nın araştırmalarında göze çarpan diğer bir konu da antropometrik ölçülerin tanımlanması ve alınmasında gösterdiği titizliktir. Sözü edilen dönemde araştırmacılar ölçülerin hangi noktalardan ve nasıl alındığına ya hiç değinmez ya da çok "yuvarlak" bilgiler verirken, Bostancı'nın, ölçülerin alımı konusunda ayrıntılı bilgiler vermesi, bu verilerin günümüzde de kullanımı için önemli bir gerekçe oluşturur. Nitekim, Türkiye'de insan boyutlarının ve büyüme örüntüsünün seküler değişimini incelemeye başvurulabilecek tarihi kaynaklar arasında Bostancı'nın çalışmaları güvenilirlik açısından ilk sıralarda yer alır (Duyar 1995).

Bostancı'nın öncü olduğu alanlardan birisi de iskelet topluluklarında büyümenin incelenmesidir. Yazar, Gordion'da gün ışığına çıkartılan Roma dönemi (M.S. 3. ve 4. yüzyıllar) iskeletlerinin ayak bilek (*astragalus*) ve topuk kemiklerini (*calcaneus*) konu alan kitabında morfolojik konular yanında büyümeye de özel bir önem vererek bu buluntu yerinden ele geçen ve yaşları 5 ay ila 16 yıl arasında değişen 18 bireyin kemik gelişimini incelemiştir (Bostancı 1962). Uluslararası literatürde iskelet serilerinde büyüme olgusunun incelenmesi 1960'lı yıllarda gündeme gelmeye başlayan bir konudur. İnsan topluluklarının sağlık ve çevre ilişkilerine ışık tutması nedeniyle sonraki yıllarda büyüme, antropolojik ve biyoarkeolojik çalışmalarda giderek önem kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın antropoloji literatüründe ilkler arasında yer aldığı gözlenmektedir. Bostancı'nın bu alanda ürün veren ilk araştırmacılarından biri olması, Türk antropolojisi için üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Sonuç olarak, Enver Y. Bostancı'yı, fiziksel büyüme alanında ülkemizde pek çok 'ilk'e imza atan kişi olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Kullandığı teknikler ve konuya yaklaşımı sonraki yıllarda bu alanın gelişmesi için önemli bir basamak oluşturur. Ayrıca Hocamızın, ülkemizdeki büyüme araştırmalarının uluslararası düzeye taşınmasında önemli katkıları olduğu da vurgulanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Alantar, İ.H. (1939) *Türk Çocuklarında Antropometrik Ölçüler*. (Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, Ankara, İlkbahar 1938) İstanbul: Ekspres Basımevi.
- Bostancı, E.Y. (1954) *Türk Okul Çocuklarında Beden Gelişimi Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (yayınlanmamış doktora tezi).
- Bostancı, E.Y. (1954) Ankara'da Türk okul çocuklarında boy büyümesi üzerinde bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 12:41-75.
- Bostancı, E.Y. (1955) Ankara'da Türk okul çocuklarında büst ve alt taraf kısımlarının büyümesi üzerinde bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13:71-136.
- Bostancı, E.Y. (1956) Türk erkek ve kız çocuklarında kol, üst kol, ön kol ve el büyümesi ile beden diğer kısımları arasındaki korelasyonlar üzerinde bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 14:103-200.
- Bostancı, E.Y. (1957) Türk erkek ve kız çocuklarında beden genişlemesine büyümesi ile proporsiyonlarının değişmesi üzerinde bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 16: 1-96.
- Bostancı, E.Y. (1962) *A Biometrical and Morphological Study of the Astragalus and Calcaneus of the Roman People of Gordium in Anadolıa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. VII. seri, no. 40.
- Çınar, N. (1939) Ankara Devrim İlkokulu talebelerinden 433 kız ve erkek üzerinde antropometrik bir tetkik ve neticeleri. *Türk Antropoloji Mecmuası* (19-22): 67-77.
- Duyar, İ. (1992) 12-17 Yaşlarındaki Türk Çocuklarının Büyüme Standartları. Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi).
- Duyar, İ. (1995) Ankara'da yaşayan çocukların bazı antropometrik ölçülerinde 1950-1985 yılları arasında görülen değişimler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 12:1-13.
- Eckstein, A. ve F. Eppenstein (1947) *Normal Türk Mevce Çocuklarının Birinci Yaftaki Ağırlık Artışı*. (Çev. G. Akdemir) Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yay. No: 278, İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- Gökçül, N. (1939) Ankara İsmetpaşa İlkokulu talebelerinden 422 kız ve erkek Türk çocuğu üzerinde antropometrik araştırmalar ve neticeleri. *Türk Antropoloji Mecmuası* (19-22): 34-46.
- Kanta, N.A. (1917) Şakirdlerimizin zembû-yı bedensî. *Muallim* (11) 348-352.
- Kınay, M. (1939) Ankara Golüklü Ortaokulu talebelerinden 200 erkek çocuk üzerinde antropometrik bir tetkik ve neticeleri. *Türk Antropoloji Mecmuası* (19-22): 176-186.

- Kökten, K. (1939) Sınırsız ilköğretim çocukları üzerinde antropometrik araştırmalar. *Türk Antropoloji Mecmuası* (19-22): 247-271.
- Nureddin, N. Eumer, Mouchet, Sureya, İ. Hakkı (1926a) Étude comparative de la race Turque et de quelques autres races vivants à Constantinople. *Revue Turque d'Anthropologie* (2): 5-18 ve (3): 5-38.
- Nureddin, N. Eumer, Mouchet, Sureya, Mahir (1926b) Étude comparative de la race Turque et de quelques autres races vivants à Constantinople. *Revue Turque d'Anthropologie* (4): 9-19.
- Soysal, Ş.S., C.T. Gürson ve Ö. Neyzi (1960) İstanbul çocuklarında fizik gelişme normları. 16. *Millî Türk Tıp Kongresi*, İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 182-190.
- Thompson, D.W. (1952) *On Growth and Form*, Vol. 1. (2nd ed). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tümay, S.B. (1939) *Çocuklarda Büyüme Nispetleri*. (Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, Ankara, Ekim 1938) İstanbul: Express Basımevi.
- Yılmaz, Z. (1940) Türkiye'de mektep çocuklarının boy ve ağırlıkları. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 3: 1546-1558.

